

BAGI DÁNIEL

Záh Felicián ügye Mügelni Henrik német nyelvű krónikájában

The Affair of Felician Záh in the German Chronicle of Henry of Mügeln

The assault of Felician Záh on the royal family in 1330 was one of the most mysterious and painful affairs of medieval Hungary. The case itself and Felician of Záh's motivation to commit the crime are depicted in several nearby contemporary and later sources, but only a part of them discusses the reasons for the commitment of the crime. One of the earliest texts presenting both the events and the motivations is the Chronicle written by Henry of Mügeln, one of the most recognized Meistersingers of the 14th century. Henry of Mügeln is one of the first authors, who accuses Queen Elisabeth of Lokietek and her brother, the later Kasimir III the Great of Poland, to be involved into the events.

The present paper gives an analysis of the German text, trying to give new approaches to its interpretations. Furthermore, by inserting the chronicle into the political circumstances in East Central Europe in the 14th century, the paper tries to explain the motivation of the author and his possible sources.

I.

Kevés olyan megrázó történet ismert az Anjou-korból, mint Záh Feliciánnak a királyi család ellen elkövetett merénylete. Az eset a középkori Magyar Királyság történetében is egyedülálló, hiszen a támadás nem csak Károly királyt érintette, hanem feleségét és gyermekeit is, illetve a merénylet megtorlásának brutalitása, az elkövető távolabbi családtagjainak kivégzése és vagyonvesztése élénk visszhangra talált a kortársak között és az utókor emlékezetében.

Záh Felicián fellépésének körülményeit, motivációit, utóéletét több forrásból ismerjük, melyek közül csak néhány keletkezett az eseményekhez közeli időpont-

ban. A rendelkezésünkre álló kútfők a merénylet motivációjának ismertetése tekintetében két csoportra oszthatók. Az egyikbe azok a szövegtek tartoznak, amelyek pusztán a merényletről, illetve az elkövető elleni ítéletről emlékeznek meg. E körben két Magyarországon, valamint több külhonban keletkezett forrást kell figyelembe vennünk. Az előbbieik közül a legfontosabb a 14. századi krónikakompozícióban közölt leírás.¹ A másik maga a Záh Felicián ellen hozott ítélet rögzítő levél, amelyet sajnos csak Istvánffy Miklós egyetlen példányban ránk maradt újkori másolatában ismerünk.² A két kútfő közös jellemzője, hogy nem szól a merénylet motivációjáról, és csak az elkövető királlyal szembeni hűtlenségét emeli ki. A merénylet híre azonban gyorsan elterjedt a Magyar Királyság közvetlen környezetében is, így Weitbühli Beneš *Chronica Ecclesiae Pragense* már beszámolt róla.³ A krónika, amely egyike a IV. Károly császár uralma alatt megújított csehországi dinasztikus történetírás termékeinek, vélhetően 1375 körül került lejegyzésre, még ha a kutatás nem is biztos benne, hogy maga a szerző jegyezte-e le az egyetlen kéziratban ránk maradt szöveget.⁴ Ugyancsak lakonikusan, a királyné ujjainak levágásáról, a merénylet és családja megöléséről, illetve kiirtásáról értekezik a *Rocznik Traski*, a kis-lengyel évkönyvirodalom egyik legjelentősebb alkotása.⁵ Az évkönyv jelentősége nem csak abban áll, hogy vélhetően benne őrződtek meg az elveszett legkorábbi krakkói évkönyvek adatai, hanem abban is, hogy mondandója utat talált Jan Długosz – az alábbiakban még részletesen bemutatásra kerülő – *Annales*ébe is.⁶

A másik forráscsoportba olyan elbeszélések tartoznak, amelyek Záh Felicián tettének motivációjaként mondják el Záh Klára történetét, illetve Nagy Kázmér és Piast Erzsébet kétes szerepét a tragédia bekövetkeztében. E sorba tartozik a jelen írás főszereplője: Mügelni Henrik *Ungarnchronik*ja, amely a történet elmondásakor a 14. századi krónikakompozíció szövegére támaszkodik, de azt kiegészítve Nagy Kázmért és Piast Erzsébetet is megemlíti.⁷ Az *Ungarnchronik* lerövidítve, de híven követi a krónikakompozíció leírását. Azonban ellentétben forrásával megadja a merénylet okát is. E szerint „*ugyanaz a Felicián fegyverrel rontott rá a királyra, mivel a királyné öccse, akit Kázmérnak, a lengyelek királyának neveznek,*

1 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. 493-495.

2 CDH VIII/3. 419-427., 177. sz.

3 „Eodem anno rege Vngarie Karolo cum coniuge sua in mensa residente quidam tyrannus eiusdem gentis, potens baro, nomine Fylczian, extracto gladio irruit in regem. At regina extensa manu ictum gladii sustulit, et rex se sub mensa abscondit. Regine plures digitos ille malignus de manu amputavit, et rex illesus permansit. Tyrannus isto capitur et diversis penis ad mortem cruciatur, et omnes sui amici de regno eiciuntur.” – Chronicon Benessi de Weitmil 482.

4 Nechutová 2007. 162-163.

5 Rocznik Traski, 854.

6 Az évkönyvhöz l. Drelicharz 2003. 376-379., 469.

7 Chronicon Henrici de Mügelni Germanice Conscriptum.

a királyné kívánságára együtt halt Felicián lányával”.⁸ Mügelni Henrik krónikájának jelentősége abban áll, hogy a Záh Felicián-féle merénylet egyike azoknak a betoldásoknak, amelyeket a Mester nem találhatott meg az *Ungarnchronik* latin nyelvű mintájában. Ismeretes, hogy a krónika egy, a szó 14. századi értelmében vett kivonatolt fordítás, amely a 14. századi krónikakompozíció két nagy szöveghagyományának bizonyos kéziratái alapján készült el.⁹ Domanovszky Sándor mindmáig mérvadó tanulmányából tudjuk, hogy a német szerző másik magyar vonatkozású műve, a Lajos király tiszteletére írott, torzóban maradt latin nyelvű rímes krónika a német szövegvonat alapján íródott.¹⁰ Ez utóbbi csak 1071-ig tárgyalja a magyar történelem eseményeit, így itt sajnos nem használható fel forrásként.

Nem Mügelni Henrik volt az egyetlen olyan középkori kútfő, amely megemlékezett Piast Erzsébet és Nagy Kázmér szerepéről a merénylet kapcsán. Ugyancsak a 14. század perspektívájából tudósít az ügyről és annak okairól egy másik krónika, az 1327–1354 közötti évek itáliai eseményeit tartalmazó *Historiae Romanae Fragmenta*. A krónika beszámolója Piast Erzsébet itáliai útja apropóján született. A királynét látva a jelenlevőknek feltűnt, hogy ujjai egyik kezén le vannak vágva. A krónikás rögtön magyarázattal is szolgál minderre, egy teátrális, szinte már giccsbe hajló történetet előadva. E szerint a magyar király sógora Klárát – akit a krónika következetesen Erzsébetnek hív – a királyné közvetítésével testileg megismerte. Klára, amikor apja férjhez akarta adni, megvallotta neki szégyenét, mire az fiával együtt a királyi udvarba sietett, hogy beszéljen az uralkodóval. Odaérvén egy arra járó szerzetessel találkozva megkérte, hogy oldozza fel bűnei alól, amit az – mit sem sejtve – meg is tett. A fiát a trónterem előtt hagyva aztán belépett, és rátámadt a királyra és a királynéra. Az előbbi az asztal alá bújt félelmében, utóbbi pedig kezével fogta fel a csapást, amely négy ujját levágta, melyek a földre hullottak. A történet azzal végződik, hogy „Erzsébet” szószátyársága miatt Feliciánt és a fiát is egyszerre ölték meg a királyi szolgák.¹¹

⁸ „Der selb Vilczian, do der kunigin pruder, der kunig von Polan Kosmen genant, sein tochter ym besloffen het mit der kunigin willen, ging fur den kung [...]” – *Chronicon Henrici de Mügelni Germanice Conscriptum* 218–219. (Fordítás tőlem: B. D.).

⁹ Domanovszky 1907. 20–35., 119–142.

¹⁰ *Chronicon Rhythmicum Henrici de Mügelni*.

¹¹ „Regina in manu sua dextra quatuor digitos dimidiatos habebat, quos Hungaricus quidam dynasta ei amputaverat, nomine Felicianus. Quomodo res se habuerit, nunc audi. Feliciano filia exstitit, Elisabeth nomine, quae in comitatu et famulatio Reginae in regali aula versabatur. Sororius Regis carnaliter illam mediante Regina cognovit. Tempus advenit, quo e Reginae servitio Elisabeth patri amovenda esset, quum illam coniugio foret daturus. Elisabeth dixit: Neutiquam illam decere marito copulari, cui sub Regis umbra honor detractus fuerat. Felicianus haec audiens, animo consternatus est. Plura haud dixit. Illico una cum filio iuvene et Milite se contulit ad regem, eum alloquoturus. Rex in exercitu degebat. Felicianus castra ingressus, turmas et acies praetergreditur. Circumpositum ad regis custodiam vallum transiliens, ad regium tentorium

Záh Felicián és Záh Klára tragédiáját bő száz évvel később Jan Długosz dolgozta fel és bővítette ki szinte romantikus történeté. Az utolsó nagy középkori történeti szintézis szerzője a következőket mondja a merénylet háttéréről:

„Sokan állították ugyanis, hogy a bűnös Felicián vitéz azért gerjedt haragra ellene, mert Erzsébet királyné kiszolgáltatta ugyanannak a Feliciánnak a nála tartózkodó Klára nevű lányát öccsének, Ulászló király fiának, Kázmérnak, aki éppen akkor Magyarországon időzött, hogy rontsa meg, vagy legalábbis a gyalázatot szóban és gondolatban is támogatta. Klára szépsége rabul ejtette Kázmért, aki, hogy kielégítse nemi vágyát, betegséget színlelve az ágyban pihegett. És mivel nővére, Erzsébet királyné, aki a testvéri szeretetnél is jobban szerette, tudta, hogy nem a test, hanem a szív betegségéről van szó, amely a Klára iránti szerelem miatt kínoztta, amikor meglátogatta, azzal, hogy bizalmas titkokat akar megbeszélni vele, kiharcolta a szobából a betegre felügyelő szolgákat, és csak ő maradt odabent az őt kísérő Klárával együtt. Majd néhány szó után a szűz Klárát otthagytta Kázmérnál, hogy az meggyalázza. És a meggyalázást csak csekély mértékű, jelentéktelen bűnnek tartotta, amely nem kerül majd nyilvánosságra, s nem okoz veszélyt sem. Azonban az Úristen, akit elborzasztanak az ilyen gyalázatok, elébevágott mindannak, amit a királyné akart. Mert az érintetlen Klára, akin Kázmér herceg a saját nemi vágyakozása miatt vett erőszakot és gyalázatot, elmondta apjának szégyenét és kérlelte, hogy álljon bosszút érte.”¹²

appropinquavit. Monachum quemdam obviam habuit, qui erat a confessione Regis audienda. Ad monachi pedes terram procidit, et peccatorum suorum revelationem faciens, dixit: 'Ego mox ad quemdam eventum sum deventurus cum meliori Milite orbis; ex quo periculum duobus viris imminet. Me absolve.' Monachus Feliciani dicta haud bene percepit. Ostium clausit, factoque signo crucis et recitato *Miserere* confitentem absolvit ab his, que minime intellexerat. Interim custodes Regi nuntiarunt Felicianum venire. Rex mensae assidebat prandebatque una cum Regina uxore sua, et filio suo Ludovico, qui modo Rex imperat, tunc vero infantili etate erat. Permisit Feliciano Rex, ut tentorium introiret. Felicianus impetrata venia, filio suo dixit, antequam ingrederetur: 'Heic consiste. Noli mecum introgredi. Si strepitum audies, obequita discede. Equus optime te deducet. Felicianus tentorium intrat. Quum Rex Felicianum conspexit, alta voce dixit ei: 'O stulte! Num arma, aptum scilicet ensem illum, quem mihi pollicitus es, in Bohemica provinica invenisti?' Respondens Felicianus, inquit: „Minime. At ego gladium ipsum reperiam. Cupis ne, ferrum illud mihi inveniendum talis aciei esse, qualis est hec mea machaera?' His dictis, machaeram manibus sustulit super caput Regis ialtum amplius quam duo pedes. Rex oculos erexit, ut aciem ferri huius conspiceret. Tunc Felicianus manum demisit et fortis ictum cadere fecit. Jamque ictus praeceps decidit, caput Regis bisariam secturus. Rex timens et contremiscens, protinus sub mensa semet abdidit. Regina manu semet oppusuit ictui. Machaera quatuor digitos manus Reginae tunc abscidit, qui illico ad terram ceciderunt.” – *Historiae Romanae Fragmenta* 318.

¹² „Habet et nonnullorum assertio, Felicianum militem in eam rabiem lapsum ideo fuisse, quod Elisabeth Regina Hungariae filiam ipsius Feliciani, Claram, apud se demorantem, germano suo Kazimiro, filio Wladislai Poloniae Regis, tunc in Hungaria agenti, eius decore capto, prostituendam tradiderit, vel ut prostitueretur, dissimulatum vultum et animum gesserit. Valitudinarium enim se praefatus Dux Kazimirus, quo facilius facem libidinis suae impleret, fingens, velut languens

Elválaszthatatlan Długosz elbeszélésétől a Záh Felicián elleni ítéletlevelet kommentáló Istvánffy Miklós állítása. Istvánffy közismert, szájról-szájra terjedő történetként aposztrofálta Záh Klára ügyét, amelyet lantkísérettel énekeltek országszerte.¹³

II.

A merénylet körülményeit – már csak a sokféle forrásadat miatt is – különböző módon értékelte a kutatás. Az ítéletlevéllel, a merénylet következményeivel többen foglalkoztak a magyar történetírásban. Almási Tibornak köszönhető az ítéletlevél gondos vizsgálata,¹⁴ Tóth Krisztina a merénylet motivációit foglalta össze, a merényletet szervezettek, előre megszervezettek tartotta, s háttérében Csák Máté híveit kereste.¹⁵ Szende László Piast Erzsébet jellemzése során tért ki a királynő életét nagyban meghatározó támadásra.¹⁶ A kutatásban a leghevesebb viták azonban Záh Klára történetének megítélése körül robbantak ki. Mind a magyar, mind a lengyel tudományosságban voltak olyanok, akik szerint Záh Klára története történetírói fikció. Így vélekedett Botka Tivadar,¹⁷ Pór Antal,¹⁸ Mátyás Flórián,¹⁹ valamint Jan Dąbrowski is, aki egyszerű udvari pletykának tartotta az egész

lecto iacere coepit. Ad quem visitandum cum soror germana Elisabeth Hungariae Regina, a qua plusquam germano diligebatur affectu, introisset, et cordis illi non corporis aegritudinem, qua super virginis Clarae cruciabatur amore, probe nosset, familiaribus qui aegrum observabant, quasi secum nonnulla secreta tractatura de cubiculo eiectis, sola illic nonnisi cum praefata virgine Clara eam comitante remansit, in speciem factis, discessura, virginem Claram apud Ducem Kazimirum prostituendam reliquit: rata prostitutionem huiusmodi parvi aut nullius momenti culpam fore, et nec prodituram ad publicum, neque aliquot causaturam discrimen. Divinitate autem scelus prostitutionis exhorrente, secus omnia, quam Regina Elisabeth rebatur, provenere. Virgo enim Clara a Kazimiro Duce pro libito oppressa prostitutaque, prostitutionis suae dedecus Feliciano parenti secreta, ultum iri obsecrans, stuprum suum insinuat.” – *Annales seu Cronicae Joannis Dlugossii* 151–152. (Fordítás tőlem, B. D.)

¹³ „Et hic et in annalibus subticentur causae, quae Felicianum ad istud arrpcidium induxerint. Verum communis et per manus tradita fama fert, et a cythere dis ad lyram canitur: reginam ipsam mira arte procurasse concubitum Clarae filiae Feliciani, Casimiro fratri suo; que reginae erat a cubiculis, cum illa adventus tempore quasi suas sphaerulas oratorias in cubili oblita esset, Claramque pro eis a templo remisisset; ubi Casimirus eam oppressisset. Et cum Calendis Januar. Clara Patri id cum fletibus et lachrymis significasset, ita illum iniuria ista affectum ad vindictam sumendam inductum et efferatum.” – CDH VIII/3. 427.

¹⁴ Almási 2000. 191–197.

¹⁵ Tóth 2003. 47–51.

¹⁶ Szende 2011. 80., 91–92.

¹⁷ Botka 1873; Botka 1874.

¹⁸ Pór 1895; Pór 1900.

¹⁹ Mátyás 1905; Mátyás 1907.

ügyet, és kifejezetten kizárta, hogy Piast Erzsébetnek bármi köze lett volna Záh Klára ügyéhez.²⁰ A fenti véleményekkel szemben mások ilyen vagy olyan okból hitelesnek tekintették a Piast Erzsébet és Nagy Kázmér szerepét megőrző híreket. Marczali Henrik szinte drámai erővel foglalta össze a merénylet és a bűnper körülményeit, kitérve arra is, hogy Kázmér „gáláns tette” nem volt egyedülálló a korabeli Európában.²¹ Érdekes, hogy a lengyel történetírás nagyrészt hiteles, de legalábbis valós eseményeket lát Zách Klára ügyében.²² Abban teljes egyetértés mutatkozik a kutatók között, hogy Kázmér „szolgálati úton” járt sógoránál, amikor megismerkedett Klarával: a német lovagrend és a Piastok közötti tárgyalások okán érkezett a magyar királyi udvarba. Azonban abban már eltér egymástól a kutatók véleménye, hogy mennyire lehet hitelesnek tekinteni a Długosznál leírt történeteket. Például a III. Kázmérról klasszikus monográfiát írt Jerzy Wyrozumski véleménye szerint nem zárható ki, hogy volt valamiféle románc a buja természetű Kázmér és Klára között, de azt is megjegyzi, hogy ha így lett volna, akkor a korabeli források, mint a lengyel évkönyvek, vagy akár Weitbühli Beneš krónikája nem hallgathattak volna róla.²³ Mások azonban, mint például Zdzisław Kaczmarczyk, a nagy király egyik korábbi életrajzírója, szó nélkül hitelt adott Długosz elbeszélésének, bár úgy vélte, hogy az udvari pletykát maguk a teuton lovagok terjesztették el mindenfelé, hogy ártsanak a Piastoknak.²⁴ Józef Śliwiński, aki Nagy Kázmér házasságairól írt monografikus feldolgozást, külön is kitért arra, hogy a nagy király semmi esetre sem tehető felelőssé Záh Felicián tettének következményeiért.²⁵ A Felicián által elkövetett tett súlyosságával magyarázta Slawomir Gawlas az udvari pletykákat, amelyek összefüggésbe hozták Kázmért és Erzsébetet az üggyel.²⁶

III.

A Felicián merényletének okát elmondó történetek elemei néhány apró kivétellel Długosz tollán nyerték el a végső értelmüket. Długosz nem pusztán az utolsó nagy középkori lengyel krónikás volt, hanem az első modern értelemben vett történész is, aki számos forrást felhasználva írta meg a lengyel történelem összefoglalását, kéziratái szélén glosszákat, szinte modern lábjegyzetszerű megjegyzéseket hagyva elbeszélése forrásairól. A merénylet körülményei kapcsán elsősorban a 14. századi

²⁰ Dąbrowski 2007. 77–78.

²¹ Marczali 1899. 389–390.

²² A kérdés összefoglalását l. Sroka 2006.

²³ Wyrozumski 1982. 21–22.

²⁴ Kaczmarczyk 1964. 13.

²⁵ Śliwiński 1989. 144.

²⁶ Gawlas 1997. 22.

krónikakompozíció, illetve Thuróczy 15. századi krónikája volt az iránytűje. Innen származik a merénylet részleteinek ismerete. Vélhető, hogy Długosz ismerte a *Historiae Romanae Fragmentában* megőrzött történetet is a merénylet okairól. Azonban valódi romantikus történetet faragott az esetből, és kiegészítette a korábbi híreket két újabb motívummal: a megrontással (*prostitutio*) és az erőszakkal (*oppressio*), illetve elhagyta az itáliai krónikában, Weitbühli Benešnél és a lengyel évkönyvekben megőrzött motívumot arról, hogyan bújt félelmében az asztal alá a király. A megrontás és az erőszaktétel teljesen új elem, ezeket a krónikaíró – legalábbis jelen tudásunk szerint – semmilyen korábbi ismert forrásból nem meríthette. A történet kibővítésének oka talán az volt, hogy Jan Długosz a kortársainak írt, és az eset bemutatása annak a sommás véleményének az alátámasztásához volt szükséges, amely szerint Klára tragédiája a magyar királyi családot is szerencsétlenségbe taszította: Erzsébetet ettől fogva csak *Kitkawának*, azaz levágott ujjúnak nevezték, Károly Róbertet és országát pedig a merénylet után elkerülte a szerencse. Hozzá kell tenni: ez utóbbi állítás is csak részben Długosz sajátja. Károly király sorsának rosszra fordulásának elmesélésében is a 14. századi krónikakompozíció szövegét követte, de azt sajátosan kiegészítette azzal, hogy mindmáig, azaz saját koráig tartó kedvezőtlen következményeket tulajdonított neki:

14. századi krónikakompozíció	Długosz Annales
Sed iam fortuna vertibilis aversa facie vafaciens terga vertit, quia undique bellis insurgentibus sua is expeditio vincebatur, peduum etiam ac manuum dolore nimium torquebatur. ²⁷	Asserunt Pannoniorum proceres, ex eo die, quo huiusmodi facinus apud illos patratum est, omnem felicitatem ab illis et Regno eorum defluxisse, et innumeras clades et vastationes a barbaris, etiam usque ad tempora nostra derivatas , in illos recedissee. ²⁸

Długosz az eredeti szöveg kibővítésével aktuálpolitikai értelmet adott az egész történetnek. A történetíró jól ismerte a szomszédos országokat, mert mind Zbigniew Oleśnicki krakkói püspök szolgálatában, mind IV. Kázmér király diplomatajaként rengeteget utazott, Magyarországon is többször járt. A módosítás háttérében vélhetően az állhatott, hogy Długosz közismerten nem szerette Hunyadi Mátyást, akit a Jagellók fő ellenfelének tartott.²⁹

Azonban Mügelni Henrik krónikája nem szolgálhatott iránytűként Długosz számára. A német mesterdalnok művében olvasható lakonikus megjegyzés ugyanis csak a kereteit illetően hozható összefüggésbe a lengyel krónikáknál közöltekkel.

²⁷ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. 496.

²⁸ Annales seu Cronicae Joannis Dlugossii, 152. (Kiemelés tőlem B. D.)

²⁹ Baczkowski 2008.

A kulcsot a megoldáshoz a szövegfilológia, közelebbről a *beschlafen* ige és a *wille* főnév jelentése adja meg. A modern *beschlafen* szó eredete a középfelnémet *beslâfen* igére vezethető vissza. A szó modern jelentése azonban gyökeresen eltér az eredeti középkori konnotációtól. Míg a mai *beschlafen* szót általában *überschlafen* (aludni rá egyet) értelemben használják, a középfelnémet nyelvben a kifejezés kizárólag a szexuális együttlétre vonatkozott, és még egy jelentése volt: a teherbe ejtést értették alatta (jdn. schwängern). A mai *wille* főnév eredete még régebbi, az ófelnémet *willio* névszóból ered, a középfelnémet nyelvben már *wille* formában létezett. Ellentétben a szó mai jelentésével (akarat) a középfelnémet nyelvben kívánságot, elvárást, illetve követelést és vágyakozást is jelentett.

A Mügelni Henriknél olvasható részlet tehát már filológiai szempontból sem érdektelen, mert a mondatot kétféle módon lehet lefordítani:

do der kunigin pruder, der kunig von Polan Kosmen genant, sein tochter ym besloffen het mit der kunigin willen ³⁰	...mivel a királyné öccse, a Kázmér nevű lengyel király a királyné kívánságára együtt hált a lányával	...mivel a királyné öccse, a Kázmér nevű lengyel király a királyné követelésére/elvárása szerint teherbe ejtette a lányát
--	---	---

Azonban nem csak emiatt érdekes a német mesterdalnok leírása. Az általa közölt szövegből teljesen hiányzik az erőszak és a megrontás motívuma, amelyet Długosz elsőrendű fontosságúnak tartott. A középfelnémet nyelvben ez utóbbi a *vergewaltigunge* szóval fejezhető ki, ami már a 14. századi forrásokban is egyértelműen erőszakot, erőszakot jelentett. Továbbá Mügelni Henrik eltérően a többi kútfőtől, Kázmért lengyelek királyának nevezi, ami az esemény bekövetkeztének idejére nézve anakronizmus. A krónikaíró tájékozatlansága persze nem meglepő. Mivel a magyar krónikák általa kijegyzetelt német nyelvű szövegét csak alapanyagnak használta a latin nyelvű opus megírásához, nem nagyon érdekelték a részletek. Azonban ebben az esetben kivételt tett, és pontosan megadta Kázmér uralkodói titulását. Ennek jelnetősége a *Historiae Romanae Fragmenta* szövegének ismeretében válik érdekessé: ott ugyanis a szerző megelégedett azzal, hogy a király sógoráról beszélt csak, és nevet nem mondott.

Mügelni Henrik előadása tehát attól egyedi és értékes, hogy itt egészen egyszerűen a lengyel királyt, illetve Lajos nagyhatalmú anyját állítja pellengérré. A krónikaíró eljárásának két oka van. Egyik Kázmér király jellemében, a másik a kelet-közép-európai dinasztiaiák regionális vetekedésében rejlik.

Kázmérról már a kortársai is feljegyezték, hogy nagy természetű férfiú volt. Ezt még egyik legelszántabb híve, az 1371-ig lengyel királyi alkancellárként mű-

³⁰ Chronicon Henrici de Mügelni Germanice Conscriptum, 218.

ködő Czarnkowi János sem tagadta.³¹ Długosz pedig majd száz évvel későbbi perspektívából részletesen számol be arról, hogy a királynak mindenféle voltak szeretői (*pellices*). A krónikairó szinte élvezettel írta le a király prágai illetőségű ágyasát, akit Kázmér magához is vett, s egészen addig ott tartott, amíg a hálószobába érvén ki nem derült, hogy a hölgy kopasz és rühes (*quod capite calva et scabiosa foret*), mire fel elcsapta. Szintén Długosz őrizte meg az utókornak, hogy Kázmér ezután egy Eszter (Hester) nevű zsidó nőt tett meg a szeretőjévé, akitől két törvénytelen fia született: Pełka és Nemerze.³² Utóbbi Czarnkowi János krónikájában is feltűnik. Kázmér ugyanis őt és egy János nevű másik törvénytelen gyereket végrendeletében kedvezményezettként jelölte meg, és egész tartományokat hagyott rájuk.³³ Długosz szerint Pełka még fiatalon természetes halált halt, azaz vélelmezhető, hogy a Czarnkowi Jánosnál említett, a király végrendeletében megjelölt János egy további szeretőjétől származott. Czarnkowi János a király további törvénytelen fiáról is tud, akik a király végrendeletében bukkantak fel. E szerint Kázmérnak volt további kettő törvénytelen fia is: Paszko és Netlan, akik szintén birtokokat kaptak örökbe apjuktól.³⁴ A kutatásban ugyan felmerült, hogy Paszko a Długosz által említett Pełkával lenne azonos,³⁵ de még ha így is lett volna, akkor is legalább három törvénytelen gyerekkel kell számolnunk. A két törvénytelen gyereket azonban Kázmér is becsben tartotta, mert végrendeletében is nevesítette őket.³⁶

Az tehát nem kétséges, hogy Kázmér király nagyétkű férfiúként nem tartotta ördögtől valónak, hogy szeretői legyenek, akiktől gyermekei is születtek. Ez mind saját korában, mind a későbbi időkben ismert volt. Még érdekesebbek azonban a lejegyzés háttérében meghúzódó politikai okok. A Luxemburgiak és a Habsburgok között 1359-ben politikai vita támadt, amely az egész régióra kihatással lett. IV. Károly alkotmányjogi reformjai, amelyek az 1356. évi német aranybullában öltöttek testet, leginkább az osztrák hercegek érdekeit veszélyeztették. Ausztria ugyanis birodalmi hűbérnak számított, így elvileg a német-római királynak, illetve császárnak volt joga dönteni arról, hogy hajlandó-e egyáltalán hűbérbé adni, és ha igen, kinek. IV. Rudolf jól érzékelte, hogy a német aranybulla hátrányosan érinti uralmát, mivel a választó- és birodalmi fejedelmekhez képest leértékelődött a rangja. Így meghamisítva Barbarossa Frigyesnek az osztrák örgrófság számára kiadott ún. *prviegium minusát*, kiadta az osztrák szabadságleveleket, az ún. *privilegium maiust*, amelyben számos privilégiumot biztosított Ausztriának a birodalmon

31 „Et licet in ipso lubricus fuerit, utpote vir eleganter natus et naturalibus optime institutus, clericos tamen ... nimium diligebat.” – Ioannis de Czarnkow, 621–622.

32 Annales seu Cronicae Joannis Dlugossii, 359.

33 Ioannis de Czarnkow, 640.

34 Ioannis de Czarnkow, 635.

35 Wyrozumski 1982. 213.

36 Ioannis de Czarnkow, 640–641.

belül. IV. Károly annak ellenére sem volt hajlandó elfogadni a dokumentum legfontosabb követeléseit, nevezetesen a Habsburgok főhercegi rangját és hűbéri beiktatásuk egyedi, privilegizált körülményeit, hogy nem biztos, hogy magát a dokumentumot hamisítványnak tekintette. Az egyre jobban eszkalálódó konfliktusban az Anjouk kezdetben nem vállaltak szerepet, de 1363-ban mégis majdnem háborúba kezdtek a Luxemburgiak ellen. Ennek oka mindmáig tisztázatlan, és csak Jan Długosz jóval későbbi előadásában ismerjük. A történetíró szerint IV. Károly Lajos király nála járó követeinek a magyar uralkodó édesanyját kevésbé erkölcsösnek nevezte,³⁷ amivel kiváltotta Lajos haragját. Nem tudni, mire gondolhatott Długosz az erkölcstelenség kapcsán. A történet – szerinte – azzal folytatódott, hogy a magyar követek annyira felháborodtak, hogy elégtételt követeltek a királynét és a királyt ért sérelemért. Mindenesetre a majdnem háborúhoz vezető konfliktust 1364-ben, a krakkói kongresszuson, illetve a brünni öröklési szerződésekkel sikerült lezárni. IV. Károly benősült a Piast-házba, feleségül vette Nagy Kázmér unokáját, Pomerániai Erzsébetet, illetve a Luxemburgiak és a Habsburgok öröklési szerződést kötöttek egymással, amelyben az Anjoukat is figyelembe kellett venni.³⁸

Okkal vélhető, hogy Mügelni Henrik leírása Piast Erzsébetről ennek a vetekedésnek az egyik lenyomata. Mügelni Henrik jóval korábban, még a negyvenes évek közepe táján készítette el német nyelvű kivonatait a korábbi Árpád- és Anjou-kori krónikák kéziratairól. Ezt a munkát csak Nagy Lajos környezetében végezhetette el. A mesterdalnok vélhetően ismerte Záh Felicián történetét, illetve a merényletet kiváltó pontos okokat is. A kivonatokat azonban csak 1364 táján látta el prologussal és adta ajándékba IV. Rudolfnak, vélhetően Luxemburgi Károly békülési ajándékként.³⁹ Ekkor már Kázmér király volt, ami megmagyarázza, miért így szól róla a krónikában.

IV.

Mügelni Henrik leírása a Záh Felicián-féle merényletről eltér a többi kútfő leírásától, még azokétól is, amelyek egyáltalán szóba hozzák Kázmért és Piast Erzsébetet az ügy kapcsán. Az egyik eltérés filológiai természetű: egyedül az *Ungarnchronik* célozgat ugyanis arra, hogy Záh Felicián felindultságának hátterében nem egyszerűen Záh

³⁷ „legatis Ludowici regis Hungarie ad Karolum Romanorum imperatorem et Bohemie regem questum ambulantiibus [...] ex Karoli imperatoris et regis Bohemie superbo et probroso verbo, quo passione et ira, que legati detulerant, refellendo, incensus, matrem Ludowici Hungarie regis parum asserendo protulerat, maior flamma subito prodire et vehementer oriri coepit.” – *Annales seu Cronicae Joannis Dlugossii*, 313.

³⁸ Vö. Bagi 2018. 618.

³⁹ Bagi 2018. 620.

Klára és Kázmér herceg találkozása, hanem az egymásra találás gyümölcse állt. Ez már csak azért sem zárható ki végérvényesen, mert Kázmér apja nevében 1329 folyamán vagy az év végén járt Magyarországon,⁴⁰ a merénylet pedig 1330 áprilisában történt, amikor Kázmér látogatásának jelei láthatóvá váltak. Így nyugodtan kijelenthető, hogy e forrásunk adja a legtöbbet a merénylet kiváltó okának megismeréséhez.

A német krónika másik egyedi jellemzője a szerző motivációjában rejlik. A Mester vélhetően adalékot akart szolgáltatni az 1359–1364 közötti politikai eseményekhez, illetve az 1364. évi béketárgyalásokhoz. Az 1356 után kialakult helyzet felborította azt a politikai rendet, amelyet a visegrádi kongresszus és utótalálkozó alkalmából alakítottak ki 1335–1339 között. A konfliktus felerősítette a Piastok és a Luxemburgiak közötti viszálykodásokat is, amit vélhetően indokolt, hogy az Anjouk 1355 után már a legesélyesebb jelöltnek számítottak a lengyel trónra. Mügelni Henrik megjegyzése, Kázmér király, illetve Piast Erzsébet kedvezőtlen bemutatása a krónikában újabb apró bizonyíték arra, hogy a Mesterdálnok elsősorban a Luxemburgiak érdekeit tartotta szem előtt egész életében. Bár nem tudni, hogy Długosz leírása a királyné megsértéséről ezzel függ-e össze, a krónikás leírása önmagában is jó képet ad arról, hogy a politikai ellenfél elleni negatív kampányok nem feltétlenül a modern történelem kísérőjelenségei.

Források

Annales seu Cronicae Joannis Dlugossii = Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Opera venerabilis domini Joannis Dlugossii canonici Cracoviensis antiquitatum gentis suae observantissimi summa cum diligentia collectae recto veritatis tramite fideliter custodito. Ed. Kozłowska-Budkowa, Zofja. IX–XI. Warszawa, 1978.

CDH = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* I–XI. Ed. Fejér Georgius. Budae, 1829–1844.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV = Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH I. 219–505.

Chronicon Benessi de Weitmil = Chronicon Benessi de Weitmil. Fontes Rerum Bohemicarum IV. Ed. Emler, Josef. Praha, 1884. 459–548.

Chronicon Henrici de Mügelni Germanice Conscriptum = Chronicon Henrici de Mügelni Germanice Conscriptum. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Eugenius Travník. In: SRH II. 87–223.

⁴⁰ Wyrozumski 1982.

- Chronicon Rhythmicum Henrici de Mügelu = Chronicon Rhythmicum Henrici de Mügelu. Praefatus est, textum recensuit et annotationibus instruxit Alexander Domanovszky. In: SRH II. 225–272.
- Historiae Romanae Fragmenta = Historiae Romanae Fragmenta (1327–1354). Anriquitates Italicae Medii Aevi III. Ed. Muratori, Ludovico Antonio. Mediolani, 1740. 247–550.
- Ioannis de Czarnkow = Ioannis de Czarnkow Chronicon Polonorum. Ed. Szlachetowski, Jan. In: Monumenta Poloniae Historica II. Ed. Bielowski, August. Lwów, 1972. 619–756.
- Rocznik Traski = Rocznik Traski. Ed. Bielowski, August. Monumenta Poloniae Historica II. Warszawa, 1961.²
- SRH = Scriptorum Rerum Hungaricarum I–II. Ed. Szentpétery, Emericus. Budapest, 1938.

Felhasznált irodalom

- Almási 2000 = Almási Tibor: Záh Felicián ítéletlevele. *Aetas* 15. (2000:1–2.), 191–197.
- Baczkowski 2008 = Baczkowski, Krzysztof: Hunyadi Mátyás a régi lengyel történetírásban. In: Veszprémy László (szerk.): *Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon*. Budapest, 2008. 203–211.
- Bagi 2018 = Bagi Dániel: Az oroszlan, a sas, a szamár és az Igaz Mester. Mügelni Henrik két magyar krónikájának keletkezési körülményei. *Századok* 152. (2018), 591–622.
- Botka 1873 = Botka Tivadar: Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez. *Századok* 7. (1873), 453–461.
- Botka 1874 = Botka Tivadar: Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez. *Századok* 8. (1874), 229–247.
- Dąbrowski 2007 = Dąbrowski, Jan: *Elżbieta Łokietówna 1305–1380*. Kraków, 2007².
- Domanovszky 1907 = Domanovszky Sándor: Mügelni Henrik német nyelvű krónikája és a rímes krónika. *Századok* 41. (1907), 20–35., 119–142.
- Drelicharz 2003 = Drelicharz, Wojciech: *Annalystyka małopolska XIII–XIV wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych*. Kraków, 2003.
- Gawlas 1997 = Gawlas, Sławomir: Czy Kazimierz Wielki zhańbił Klarę Zach? *Mówią wieki* 40. (1997:3), 21–22.
- Kaczmarczyk 1964 = Kaczmarczyk, Zdzisław: *Polska czasów Kazimierza Wielkiego*. Kraków, 1964.

- Marczali 1899 = Marczali Henrik: Zách Felicián pöre. *Budapesti Szemle* 100. (1899:274–276). 379–390.
- Mátyás 1905 = Mátyás Flórián: Népmondák és történeti adatok Zách Felicián peréről. *Századok* 39. (1905), 97–118.
- Mátyás 1907 = Mátyás Flórián: Népmondák és történeti adatok Gertrúd királyné erőszakos haláláról. *Századok* 41. (1907), 873–886.
- Nechutová 2007 = Nechutová, Jana: *Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen*. Köln – Weimar 2007.
- Pór 1895 = Pór Antal: Az Anjou-ház és örökösei. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története* 3. Budapest, 1895. 76–84.
- Pór 1900 = Pór Antal: Záh Felicián pöre. *Századok* 34. (1900), 1–9.
- Śliwiński 1989 = Śliwiński, Józef: *Mariaże Kazimierza Wielkego*. Olsztyn, 1989.
- Sroka 2006 = Sroka, Stanisław S.: *Zamach Felicjana Zacha w świetle najnowszej historiografii węgierskiej*. *Studia Źródłoznawcze* 44. (2006), 149–154.
- Szende 2011 = Szende László: *Piast Erzsébet a hitves, az édesanya, a mecénás*. In: Smohay András (szerk.): *Károly Róbert és Székesfehérvár. Magyar királyok és Székesfehérvár II*. Székesfehérvár, 2011. 78–100.
- Tóth 2003 = Tóth Krisztina: *Hirtelen merénylet vagy szervezett összeesküvés. (Újabb adatok Zách Felicián merényletéhez)*. *Turul* 76. (2003:1–2), 47–51.
- Wyrozumski 1982 = Wyrozumski, Jerzy: *Kazimierz Wielki*. Wrocław – Kraków, 1982.